

## НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ КОНСЦІЄНТАЛЬНОЇ ВІЙНИ

## NATIONAL IDENTITY AS A SUBJECT OF CONSCIENTIAL WAR

Руденко Ю.Ю.,

*доктор політичних наук, доцент,  
провідний науковий співробітник**Національної академії Служби Безпеки України*

Розглядається феномен консцієнтальної війни, як один з викликів для національної ідентичності. Зазначається, що національна ідентичність може бути сформована у різний спосіб і різними шляхами. Як неорганічними шляхами, зокрема, шляхом переміщення та асиміляції населення, посунення кордонів, щоб вони відповідали наявним мовним і культурним спільнотам; так і органічним шляхом – шляхом трансформації національної ідентичності, щоб остання відповідала фактичним особливостям суспільства.

Стверджується, що консцієнтальна війна – це війна на ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також здатності людини до самоідентифікації. Зазначається, що до особливостей консцієнтальної війни належать такі риси, як латентність упродовж тривалого часу; різноманітність, гнучкість та непередбачуваність засобів впливу; застосування насильницьких методів викривлення інформаційно-комунікаційного простору; стирання чіткого розмежування «друг–ворог»; руйнування духовних цінностей, уявлень про добро й зло, здатності людини до вільної само ідентифікації тощо.

Однією з основних рис консцієнтальної війни є її антигуманістичний характер. Іншими словами, людські цінності свідомо «розлюднуються». Також консцієнтальна війна направлена на «знищення» інтелектуальних центрів, центрів «стратегічного мислення», еліти суспільства. А об'єктом руйнування і перетворення в консцієнтальній війні стають ціннісні установки населення противника. «Високі» цілі розвитку спільноти нівелюються, знецінюються, замінюються цілями нижчого рівня. Останнє подається як благо для громадян.

Інструментом у консцієнтальній війні виступають мас-медіа. Формується особливий феномен під назвою «постправада». Постправада формується на інформаційному рівні і підміняє собою об'єктивні реалії світу. Вона створюється свідомо на догоду фінансово-економічним, ідеологічним та іншим інтересам.

**Ключові слова:** консцієнтальна війна, національна ідентичність, свідомість, національна еліта, постправада, мас-медіа.

The phenomenon of conscientious war is considered as one of the challenges for national identity. It is noted that national identity can be formed in different ways and through different means. As inorganic ways, in particular, through the displacement and assimilation of the population, moving borders so that they correspond to existing linguistic and cultural communities; and organically – through the transformation of national identity so that it corresponds to the actual characteristics of society.

It is argued that conscientious warfare is a war aimed at destroying consciousness, identity, and a person's ability to self-identify. It is noted that the characteristics of conscientious warfare include such features as latency over a long period of time; diversity, flexibility, and unpredictability of means of influence; the use of violent methods to distort the information and communication space; the erasure of a clear distinction between "friend and enemy"; the destruction of spiritual values, ideas about good and evil, the ability of a person to freely self-identify, etc.

One of the main features of conscientious warfare is its anti-humanistic nature. In other words, human values are deliberately "dehumanized." Conscientious warfare is also aimed at "destroying" intellectual centers, centers of "strategic thinking," and the elite of society. And the object of destruction and transformation in a consciential war is the value orientations of the enemy population. The "high" goals of community development are leveled, devalued, and replaced by lower-level goals. The latter are presented as a benefit for citizens.

The mass media are a tool in the war of conscience. A special phenomenon called "post-truth" is being formed. Post-truth is formed at the information level and replaces the objective realities of the world. It is created deliberately to please financial, economic, ideological and other interests.

**Key words:** conscientious war, national identity, consciousness, national elite, post-truth, mass media.

**Постановка проблеми.** В Україні ідентифікаційні процеси відбуваються творчо, але досить складно. Зокрема, свідченням останнього є наявні категоричні думки щодо концепцій походження української нації, які підкреслюють всю багатоманітність палітри версій цього процесу. «Так склалося, що й досі українська нація не є остаточно ідентифікованою. Тобто й донині ми чітко не усвідомлюємо того, хто ми, хто наші пращури. Коли виникла українська нація? У цьому питанні

є переплетення і аратської, і скіфської, і сарматської та інших концепцій. Немає також визначеності з віком зародження нації, часові виміри коливаються від семи з половиною тисячоліть до 500 років... Щоправда, з'являється впевненість, що українське відродження відбуватиметься через формування сучасної європейської нації з усіма ознаками цивілізованої держави, ринкової економіки, інформаційної культури, «посткласичної» (сучасної) науки» [1].

Мірою гармонійності, органічності та стійкості національної ідентичності країни є здатність, без руйнації системи, відповідати на зовнішні виклики. «Точкою відліку в аналізі системи національної ідентичності, як на наш погляд, має стати розгляд рівня усвідомлення нами викликів сучасного глобалізованого світу та ступінь нашої готовності відповісти на ці виклики...

...Нинішні глобальні процеси підводять нас до думки, що виживання для суспільства – це і є, власне, питання ідентичності, оскільки загроза існуванню не завжди означає загрозу фізичному виживанню: достатньо того, що певна історична спільнота більше не зможе жити, як колективне «МИ». Саме тому нинішні підходи пов'язані не лише з принципом непорушності кордонів як елементом структурування суспільства, а й не меншою мірою з культурною логікою відносин між «ними» і «нами», а також з такими ризиками для існування спільноти як міграція, чистота довілля, загрози ядерного випромінювання техногенного походження тощо. Ідеться також про нашу здатність відповісти на глобальні виклики часу» [2, с. 178, 185].

У цьому контексті ми повинні зазначити, що сьогодні викликом для збереження національної ідентичності є такий феномен як консцієнтальна війна.

Тож, метою нашої статті є аналіз чинників та аспектів консцієнтальної війни крізь призму їх впливу на національну ідентичність. **Завданням** статті – характеристика впливу мас-медіа і, зокрема, феномену «постправди» як інструменту консцієнтальної війни.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** Останнім часом консцієнтальна війна є об'єктом дослідження науковців у контексті геополітики. Однак деталізація її впливу на формування національної ідентичності висвітлена більш поверхнево.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** До проблематики національної ідентичності інтерес українських науковців не затухає, починаючи з перших років незалежності України. Можна назвати таких вчених, що опікуються цією проблематикою: Я. Грицак, А. Колодій, В. Кремінь, І. Кресіна, І. Курас, В. Лісовий, Л. Нагорна, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Степико, В. Ткаченко, Л. Шкляр. Звісно, «список» є неповним. Разом з тим, проблематика «консцієнтальної війни» особливо актуалізується з посиленням процесів глобалізації і в Україні стає особливо досліджуваною останнім часом. У цьому контексті варто назвати прізвища таких вчених: Г. Задорожний, Н. Карпчук, А. Колодій, О. Сенченко та інші.

**Виклад основного матеріалу.** Як ми зазначали вище, викликом для збереження національної ідентичності стає консцієнтальна війна. Питання

збереження національної ідентичності сьогодні розташовано не тільки у геополітичній площині та у «злих умислах» геополітичних суб'єктів поглинути національну ідентичність певної національної спільноти (Ф. Фукуяма) чи, принаймні, конкурувати з нею, а й також у площині сучасних процесів, які розгортаються у сучасному суспільстві постмодерну, яке корелює з процесами глобалізації і виникненням феномену «постправди», пов'язаного з образом світу, сформованим засобами масової інформації; світу, в якому шляхом спотворення масової свідомості та національної ідентичності відтворюється реальність, далека від об'єктивної.

Щодо Ф. Фукуяма, варто зробити таку ремарку – автор зазначав, що національна ідентичність створювалися чотирма основними шляхами. Перший – переміщення населення за політичні межі певної країни, відправляючи поселенців на нові території, зганяючи людей з певної території або просто їх винищуючи – аби роблячи все вище перелічене... Другий шлях до створення нації – шляхом посунення кордонів, щоб вони відповідали наявним мовним або культурним спільнотам. У минулому цього досягали за допомогою або об'єднання, як у випадку з Італією та Німеччиною в 1860–1870-ті роки, або розділення, наприклад, коли в 1919 році Республіка Ірландія відділилася від Об'єднаного Королівства або коли Україна в 1991 році проголосила незалежність від колишнього Радянського Союзу... Третій шлях – асиміляція меншин у культуру етнічної або мовної групи. Двісті років тому Франція була багатомовною, але з часом паризька французька поступово витіснила місцеві мови на зразок провансальської, бретонської або фламандської... Четвертий шлях – трансформувати національну ідентичність, щоб вона відповідала фактичним особливостям суспільства. Усупереч поглядів націоналістів, «нації» – не біологічні сутності, які існують з прадавніх часів. Вони формуються соціально знизу вгору і згори вниз. Їхні творці можуть спеціально формувати ідентичності відповідно до людських особливостей і звичок. Як приклад, можна навести батьків-засновників Індії Ганді та Неру, які взяли за основу тодішню «ідею Індії», яка мала пов'язати в одне ціле надзвичайно різноманітне населення цієї країни [3, с. 135].

Сьогодні академік Г. Задорожний констатує: «основним предметом консцієнтальної зброї та консцієнтальної війни є ідентичність, тобто те, як сучасна людина себе ідентифікує. Цей старий феномен був відомий з часів релігійних війн. Зараз не випадково однією із найбільш обговорюваних теорій є теорія С. Хантінгтона, яка називається теорією зіткнення цивілізацій. У ній стверджується, що основний феномен політичних реалій кінця XX – початку XXI століття – це зіткнення

цивілізацій, де за цивілізацією, за С. Хантінгтоном, лежить, перш за все, момент етноконфесійний чи етнорелігійний. Доводиться, що зовнішня цільова визначеність починає задавати стиль життя цієї людини і засаду того, як вона себе визначає, як вона себе ідентифікує. Відповідно, консцієнтальна війна – війна на поразку свідомості. В основі такої поразки лежить знищення людської здатності до вільної ідентифікації, тобто здібності кожного з нас до самовизначення...

Ідентифікація будується на підставі уяви – діяльності щодо породження образів і сутнісних символів. Саме символічні ряди і саме уява піддаються заміщенню або зламу в першу чергу». У наслідок останнього «людина не тільки втрачає свій образ, а й перестає відновлювати і вибудовувати свій образ заново, перестає бачити себе очима інших людей, у тому числі й очима своїх славних предків, своїх геніїв та святих, і, в кінцевому рахунку, втрачає форму і лад свідомості» [4, с. 203].

Втім, справедливості заради, необхідно наголосити, що частка авторів у визначенні консцієнтальної війни особливий наголос робить на її геополітичній природі. Н. Карпчук наголошує: «із кожним новим десятиліттям мас-медіа (і традиційні, і новітні) перетворюються у все потужніший інструмент впливу на індивідуальну й масові свідомість, демонструють потенціал створення «іншої» реальності й переконання споживачів інформації в правдивості цієї реальності. По суті, сучасні мас-медіа в різноманітності своїх форм стають засобом консцієнтальної війни як нової форми геополітичного протистояння» [5, с. 41].

«Консцієнтальна війна – це нова форма геополітичного протистояння, що здійснюється за допомогою засобів масової інформації, які використовуються для трансформації й управління свідомістю людини. Консцієнтальною зброєю такої війни є технології впливу на свідомість. Упровадження у свідомість людини спеціально створених образів руйнує її природні механізми захисту та готує ґрунт для подальшої трансформації. Цей процес відбувається у випадках, коли людина сама не здатна підключити власні рефлексивні механізми захисту й знайти сили відкинути руйнівний образ, що силоміць упроваджується в її свідомість» [6, с. 2–3].

А. А. Колодій наголошує: «консцієнтальна війна – війна на ураження свідомості, руйнування ідентичності, а також самої здатності людини до самоідентифікації. До особливостей консцієнтальної війни відносять такі риси, як латентність упродовж тривалого часу; різноманітність, гнучкість та непередбачуваність засобів впливу; застосування насильницьких методів викривлення інформаційно-комунікаційного простору; стирання чіткого розмежування «друг–ворог»; руй-

нування духовних цінностей, уявлень про добро й зло, здатності людини до вільної самоідентифікації та інші» [7].

Але основною рисою консцієнтальної війни, є, на думку академіка Г. Задорожного і, що особливо хотілося б підкреслити, наступна: «масовій свідомості нав'язуються такі розробки, де дійсний людський розвиток повністю затушовується, людині цінності свідомо розлюднюються, людина не може себе ідентифікувати саме як людину... При цьому слід констатувати, що такі знання мають технократичний, а не людський характер» [4, с. 202].

Важливою характеристикою консцієнтальної війни є намагання зруйнувати те підґрунтя, на якому формується національна еліта в широкому значенні цього слова, включаючи і політичну еліту. Про важливість наявності останньої писав ще Д. Донцов. Звичайно не тільки він, але Дмитро Донцов наголошував на одному важливому аспекті. Зокрема, вчений стверджував: і правляча верства, і маса має свої психологічні риси. «Лише коли психічні прикмети верстви підвладної стають прикметами верстви правлячої – в суспільстві настає катастрофа ... Еліта надихає всі соціально-державні установи своєю енергією, якщо цього не відбувається, то держава і суспільство перетворюються на політичний труп» [8].

Тож, Г. Задорожний зазначає: «специфіка сучасної війни визначається тим, що найважливіша спрямованість глобальної війни на поразку пов'язана з тим, щоб зруйнувати того суб'єкта, який може вести війну і здатний розробляти й ставити стратегічні цілі. Тому головний наступ спрямовується на знищення тих інтелектуальних центрів, які займаються розробкою національних стратегій виживання... Зараз у понадскладному глобальному кризовому конкуруючому світі найважливіша мета полягає в тому, щоб суб'єкта, який здатний ставити стратегічні цілі або розуміти, що відбувається в світі, просто не було б, щоб він був знищений. Якщо цей рівень зникає, то він починає замінюватися іншими операційним рівнями військових дій. При роботі на цих рівнях стратегічні цілі не з'являються»...

Об'єктом руйнування і перетворення в консцієнтальній війні є ціннісні установки народонаселення противника, в результаті чого первинні життєві цілі замінюються вторинними, третинними і більш низькими, приземного рівня. З початком консцієнтальної війни вплив на стан масової свідомості зростає... Нав'язуються змінені військові цілі з високою ймовірністю їх досягнення. Такі цілі спочатку вкидаються у свідомість через технологію «Вікно Овертона» як якісь спочатку не значимі, але при їх досягненні такі змінені цілі уже сприймаються людиною як актуальні, трактуються як благо для людини...

Після цих руйнувань і зламів країна перетворюється у відкритий порожній простір, де можна насаджувати ті образи, стереотипи та цінності, які потрібні для підкорення народу через м'яку силу» [4, с. 202, 203].

Інструментом у такій війні, як вже зазначалося, є сучасні мас-медіа в широкому значенні цього слова і, як наслідок, формування феномену «постправди»... Фактично, віртуального світу, який «не дорівнює» справжньому. Зупинемося на характеристиці цього феномену, адже він потребує окремого осмислення в контексті нашої статті.

З. Самчук та О. Гурківська пишуть, посиляючись на Д. Левітіна: у книзі «Озброєна брехня: як критично мислити в епоху постправди» Деніель Левітін скеровує вістря своїх зусиль на неприпустимості девальвації значення істини в науковій сфері й правди – на рівні суспільної свідомості, адже йдеться про принципи світоглядні й аксіологічні орієнтири, завдяки яким людству вдалося виокремитися з тваринного середовища. Постправда, на думку автора, є тим евфемістичним засобом, за допомогою якого відбувається розмивання виразності критеріальної межі, котра пролягає між правдою та брехнею і має принципове значення для людини й людства [9]. «Це парадоксально й курйозно, однак у світі, в якому кожен може стати «експертом» завдяки одному натисканню кнопки, ми гірше, ніж будь-коли досі, спроможні оцінювати інформацію й відокремлювати правду від брехні. Тому на виразність такого відокремлення й розмежування мають бути скеровані пріоритетні зусилля сучасного суспільства» [10, с. 165].

Автори резонансної книги «Брехня: світ політики постправди» акцентують увагу на тому, що сучасний політичний ландшафт постправди слугує прихистком для, зі зрозумілих причин, неафішованої, проте постійно зростаючої дезінформації, яка має на меті створення й поширення хибних уявлень про дійсність на догоду політичним інтересам і потребам [11]. «Успіх постправди й дезінформації значною мірою зумовлений тією особливістю, що чимало вербальних фігур сучасної повсякденної мови перекочували в категорію стереотипних штампів, які не мають нічого спільного зі змістовним наповненням, а використовуються виключно як носії певної форми, котра відсилає до відповідних психосоматичних аналогій і конотативних контекстів.

...Це дуже типово для репрезентантів постправди: говорити, не маючи повноважень і не дбаючи про аргументаційну переконливість, розраховуючи на адміністративні можливості та інформаційно-пропагандистські ресурси...

Зрештою, постправда може бути (й здебільшого є!) втіленням не спонтанного, латентного, стереотипного та з причин невігластва спотворення реальної картини смислів і значень, а досягненням такого результату цілком свідомо, цілеспрямовано,

на догоду особистим, корпоративним, фінансово-економічним, політичним, ідеологічним та іншим інтересам. Здебільшого це відбувається в спосіб гіпертрофії, надання надмірного значення другорядним аспектам і факторам за рахунок і на шкоду факторам першочерговим і визначальним. Шах-райський підтекст таких намірів закріпив за ними доволі влучний термінологічний ідентитет – політехнологічні наперстки» [10, с. 166, 170]. Тож, постправда виникає не спонтанно, в результаті прояву невігластва, а створюється цілком свідомо (хоча це не виключає невігластво – авт.).

Академік Г. Задорожний пише в зазначеному авторами контексті про національну ідентичність: «Коли на телеекрані можна створювати образи, які вже закладені в свідомість телеглядачів через певні способи самовизначення, та їх тиражувати, роблячи надбанням великих аудиторій, коли люди можуть себе співвідносити з заданими образами, то виникає можливість своєрідної інженерії, тобто спеціального конструювання і подання ідентичності. Тут одні типи ідентичності можуть спеціально критикуватися й викидатися із центру аналізу, а інші типи ідентичності робитися предметом культивування для широкої глядацької аудиторії, а тим самим займати усе основне поле свідомості глядачів» [4].

«Зловживання постправдою в стилі, який виразно корелює з антиутопічними моделями, значною мірою зумовлені тією обставиною, що постправда ретельно уникає середовищ дискурсу, діалогу, полілогу, критичного аналізу й рефлексії, намагаючись функціонувати виключно в зоні комфорту, яку забезпечує сфера наративу – оповіді, котра не передбачає зворотного зв'язку між отримувачем інформації та її автором. Так само функціонал наративу не володіє опцією запитань, тому відсутні й труднощі з відповідями на них...

Постправда як полегшена, інтелектуально невибаглива й обов'язково оптимістична версія правди, яка володіє навіювальними опціями плацебо-ефекту та карго-культу, апіорі не могла залишитися незапитаною епохою постмодерну, яка функціонує на принципах, закладених у легендарний рекламний слоган «relax, take it easy» [10, с. 175, 176].

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Тож, консцієнтальна війна, на нашу думку, - це така війна, яка реалізується через засоби постправди і на меті має спотворення істинних об'єктивних та органічних засад функціонування національної ідентичності спільноти. Інструментарій протидії консцієнтальним загрозам лежить у площині гуманітарної політики держави. Як у сфері «інтелектуалізації» громадян країни, так і у сфері вироблення консолідаційних практик інтеграції суспільства на ґрунті спільних цінностей.

# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Яцків Я., Бублик С., Канигін Ю. Розвиток науки в Україні в контексті української національної ідеї. URL: [http://www.universum.org.ua/journal/2002/yackiv\\_7.html](http://www.universum.org.ua/journal/2002/yackiv_7.html) (дата звернення: 2.07.2025)
2. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації: начерки метадисциплінарного дослідження. Вид. 2-ге, допов. Київ: Товариство «Знання» України, 2013. 415 с.
3. Фукуяма Ф. Потреба в гідності й політика скривдженості/ переклад з англ. Т. Сахно. Київ.: Наш Формат, 2020. 192 с.
4. Задорожний Г.В. Консцієнтальна війна – провідна форма геоекономічного підкорення свідомості як нового предмету праці в умовах неоліберальної глобалізації. *Вісник економічної науки України*. 2021. № 1. С. 199–206.
5. Карпчук Н. Консцієнтальна війна Російської Федерації в Україні й світі. *Суспільні комунікації та міжнародна інформація*. 2019. №8 (392). С. 41–47.
6. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій. *Вісник Книжкової палати*. 2014. № 7. URL: [http://lib.nadpsu.edu.ua/eldocs/BooksShow4/vkp\\_2014\\_7\\_13.pdf](http://lib.nadpsu.edu.ua/eldocs/BooksShow4/vkp_2014_7_13.pdf) (дата звернення: 2.06.2025)
7. Колодій А. Війна на ураження свідомості продовжується. Звідси витівки «Інтера». URL: [https://zik.ua/news/2015/01/02/antonina\\_kolodiy\\_viyuna\\_na\\_urazhennya\\_svidomosti\\_prodovzhuietsya\\_zvidsy\\_vytivky\\_intera\\_553739](https://zik.ua/news/2015/01/02/antonina_kolodiy_viyuna_na_urazhennya_svidomosti_prodovzhuietsya_zvidsy_vytivky_intera_553739) (дата звернення: 6. 06.2025)
8. Донцов Д. Дух нашої давнини. Київ.: Центр учбової літератури, 2022. 342 с.
9. Levitin D. J. *Weaponized Lies: How to Think Critically in the Post-Truth Era*. Dutton, 2017. 294 p.
10. Самчук З., Гурківська А. Постправда як інструмент політичного наративу епохи постмодерну. *Політичні дослідження*. 2023. №1 (5). С. 163–177.
11. Rabin-Havt A., *Matters Media for America. Lies, Incorporated: The World of Post-Truth Politics*. Anchor, 2016. 256 p.

*Дата першого надходження рукопису до видання: 18.07.2025*

*Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.08.2025*

*Дата публікації: 30.09.2025*